

УДК: 94(497.16)“1878/1900”:821.163.41.09-94

Салих СЕЛИМОВИЋ
Кладница – Сјеница

ПЉЕВЉА У МЕМОАРИМА СИМОНА ЈОАНОВИЋА

Ко је био Симон Јоановић? Одговор на ово питање потребно је дати одмах на почетку овог рада да би се јасније схватили циљеви и објашњавање одређених појава и задатака које је он кроз своје мемоаре представио.

Симон Јоановић је био вицеконзул Аустро–Угарске у Београду од 1885. до 1897. године. Од 1901. године обављао је дужност цивилног комесара у Пљевљима. Уствари, он је био шеф обавештајне службе Аустро–Угарске за Новопазарски санџак.

Рођен је у Бечу 1868. године. Отац му се звао Харитон Јоановић, а мајка Марија Влаховић, која је била православка. Симон Јоановић је дуго живео у Београду и Цириху.

О својим запажањима о стању у бившем Новопазарском санџаку оставио је доста обимну мемоарску грађу за период 1878–1900. године, па тако и за Пљевља, где му је и било седиште. Он није тој мемоарској грађи дао никакав наслов, али се сва грађа односи на тада још постојећи Новопазарски санџак, иако је на западном делу тог простору тада постојао и Пљеваљски санџак. На Западу се форсирао тај стари назив или само Санџак, који ће ући у дипломатску комуникацију и разне медијске и политичке пропаганде и манипулације.¹

¹ Миомир Дашић, *Административно-територијални положај Старе Раике у доба турске владавине и настанак имена Санџак*, Зборник радова, Пријеорње, 1994, 23; Славенко Терзић, *Употреба исламског фактора у балканској стратегији великих сила: Раика и „Санџачко питање“*, Настава историје 5/1997, Нови Сад, 78; Салих Селимовић, *Раика област и политичко-дипломатске манипулације око тог простора*, Брезнички записи.9–10, Пљевља, 1998, 25, 26; Милић. Ф. Петровић, *Раика област према одлукама Берлинског конгреса 1878. године*, Брезнички записи 11–12, Пљевља, 1999, 123–135; Михајло Војводић,

Та значајна мемоарска грађа из тог времена и за поменути простор чува се у градском архиву у Бечу. Грађа је преведена на наш језик захваљујући историчару Ђорђу Микићу. Превод се налази у музеју „Рас“ у Новом Пазару. Та мемоарска грађа је објављена у аутентичном облику у Новопазарским зборницима у пет наставака.²

Ови мемоари су значајан извор података, иако су Јоановићева запажања, закључивања и тумачења друштвено-историјских појава и одређених чињеница са позиција интереса Аустроугарске монархије која је била перманентни аспирант на наше територије.

Своје мемоаре о Новопазарском санцаку Јоановић је почео од међународно-правног основа аустроугарске војне окупације западног дела тог простора, односно Рашке области. Он се позвао на члан XXV Берлинског уговора, на чланове од 7 до 10 Цариградске конвенције и Сарајевског протокола на основу члана 7 те Конвенције. Јоановић жали што Монархија није одмах војно запосела целу „линију Лима“ сматрајући то великом грешком грофа Андрашија. По његовом мишљењу, ако се није запосела планина Розозна, аустроугарски војни гарнизони морали су на обали реке Лима да буду препрека, како он пише, „територијалним аспирацијама кнежевина Србије и Црне Горе управљена на Санцак“.³ Јоановић посебно истиче неслагање са одустајањем од војне окупације Бијелог Поља и Нове Вароши. О значају окупације Новопазарског санцака он са позиција аустроугарског дипломате, способног и добро обавештеног обавештајца, каже: „Новопазарски санцак је осматрачни раг excellence, опсерваторија која допушта широк поглед на тенденције балканских држава и расположење њихових становника. Правилно га искористити јесте добит“.⁴

У договорима око уласка аустроугарских трупа у западни део Рашке области Јоановић истиче намере Порте и њеног преговарача Хусни-паше да тај већ неминован чин што више одуговлаче традиционално лукавом дипломатијом. Ипак је на крају аустроугарски окупациони корпус јачине 7.000 војника у две колоне ушао у западни део Новопазарског санцака од 8. до 14. септембра 1879. године. Пљевља су одређена као седиште највећег гарнизона и главне команде. Аустроугарске трупе под командом генерала Килића у Пљевљима је дочекао турски генерал Мустафа-паша. Симон Јоановић наводи да је генерал Килић био веома изненађен када му је турски генерал рекао да он и његове трупе остају у Пљевљима, јер је тако одлучено

Међународни положај Србије у време ослободилачких ратова од 1876–1878, Народни музеј, Чачак, 1997, 42; Никола Стојановић, *Босанска криза 1908–1914*, Сарајево, 1958, 8, 10, 11.

² Мемоарску грађу је приредио Ејуи Мушовић и објављена је у Новопазарском зборнику 7, 8, 9, 10 и 11.

³ Симон Јоановић, *Новопазарски санцак*, Новопазарски зборник 7, Нови Пазар, 1983, 80.

⁴ С. Јоановић, Новопазарски зборник 10, 141.

на „вишем месту“, о чему аустроугарски генерал није био обавештен. Царске и краљевске трупе су са музиком прошле кроз град и запоселе висове око турског војног логора узвикнувши три пута „живео“ цару Фрањи Јосифу I. После неуспешних преговора са турским властима око трајне локације и изградње барака, аустроугарска војска је насилно окупирала Богићевац и Балибегово брдо држећи град под присмотром.⁵

Симон Јоановић готово тачно описује расположење турских власти и локалног становништва, како муслимана тако и хришћана према војној окупацији, иако је он свој боравак у Пљевљима започео тек 1901. године. Према његовим забелешкама, хришћани су очекивали подршку и заштиту од стране аустроугарских трупа, али су се брзо разочарали, јер су се уверили да то и није био циљ Аустро–Угарске. Муслимани нису били једнодушни. Једни су били чак равнодушни препустивши се судбини, други су страховали од страног и хришћанског окупатора и промена које неминовно долазе. Трећи су као присталице отпора окупацији под вођством чувеног пљеваљског муфтије Шемсекадића бежали са окупираног подручја или су се окупљали око Махмуд-аге Бајровића и његових присталица.

О Махмуд-аги Бајровићу Јоановић је написао следеће: „Имао је велики утицај код покрајинских власти, као капетан башибозука уживао популарност у земљи због својих борби против Црногораца, а као главни лиферант турских трупа у Санцаку с једне стране, сакупио себи богатство, а с друге стране, да сеоско становништво одржи у сталној зависности од себе. То је био Махмуд-ага Бајровић. Лукав и талентован и добро упознат мора га се сматрати стварним руководиоцем слабих и неодлучних тадашњих турских функционера, бриг генерала Мустафа-паше, његовог наследника Хусни-паше и кајмакама Хади Мустафе Нури ефендије, и он је све до своје смрти, у пролеће 1899. остао један од првих саветника садашњег мутесарифа Сулејман Хаки-паше“.⁶ О Бајровићу Јоановић наставља да пише и констатује да је он био непријатељски расположен према Аустро–Угарској као и према сваком страном утицају, али због жеље да остане утицајан и да остварује своје материјалне интересе, лако је био „придобијен“ за оснивање конзорцијума којим је он руководио за лиферације аустроугарским гарнизонима. Он је констатовао да Махмуд-ага Бајровић није био омиљен код старих беговских породица у Пљевљима, јер су га сматрали скоројевићем који је у Пљевља дошао као сиромашан сељак из Никшића.

Јоановић даље пише у стилу аустроугарске пропаганде да у ове „дивље и полудивље“ пределе Старе Рашке они доносе културу. За муслимане у мемоарима каже да су фанатичан и антикултуран елемент, а за хришћане каже

⁵ Исто, 144.

⁶ Исто, 143.

да су погоднији за ширење западне културе и да су као Словени расно много ближи Немцима по сродности.⁷ Он о томе дословно пише: „Пошто се култура овде, као и у свим крајевима које насељавају дивљаци и полудивљаци, може да шири само под заштитом оружја, засад се цивилизаторска активност Аустро–Угарске подудара са њеним војничким интересима“.⁸

За муслимане даље каже да се „постепено заглупљују и да болују од разних болести (рахитис, гушавост, кретенизам)“ и да је, по његовом, све то због „нецелисходног начина живота... који је изазван религијом и својинским односима“.⁹ О хришћанима, затим, пише да су за „културу пријемчив елеменат“ и да је за њих (Аустро–Угарску – С. С.), посебно сеоска популација, погодна, јер је „на рад научена“.¹⁰ За целокупно становништво је констатовао, изузев Пештера и Рожаја, да је истог порекла и језика, али да се строго дели на хришћане и муслимане.

Јоановић је поново добро уочио да је почетно одушевљење српског хришћанског становништва према аустроугарској окупацији и могућем заштитнику од турских зулума, као и потенцијалном помагачу борби за ослобођење, брзо спласнуло. То почетно одушевљење се морало прикривати од турских локалних власти. Империјалне амбиције црно-жуте Монархије према нашим земљама и њена разорна пропаганда о посебности Новопазарског санцака и о опасности од Србије и Црне Горе утицали су на поступну промену у држању православних Срба према К. und К. монархији иза које је стајала и све моћнија уједињена Немачка.¹¹ Јоановић за то део кривице пребацује и политици Аустро–Угарске, али свдећи ствари на локални терен. Царски и краљевски цивилни комесар у Пљевљима о томе, између осталог, каже: „Тако ишчекивања која је хришћанско становништво полагало на улазак ц. и к. окупационих трупа у Санцак нису била испуњена, оно је почело постепено да се отуђује и постаје неповерљиво уколико је запажало да му приближавање Аустро–Угарској и њеним предстражама на турској територији проузрокује неугодности код локалних власти, а да му са друге стране није био зајамчен изглед на испуњење његових жеља“.¹²

⁷ С. Јоановић, Новопазарски зборник 9, 129.

⁸ С. Јоановић, Новопазарски зборник 8, 122.

⁹ С. Јоановић, Новопазарски зборник 9, 129.

¹⁰ Исто.

¹¹ Славенко Терзић, *Пљеваљски пут друштвене и културне модернизације (1804–1912)*, Гласник Завичајног музеја 2, Пљевља, 2001, 148, 154; Салих Селимовић, *Политика Аустро–Угарске према Рашкој области после Берлинског конгреса 1878*, Гласник Завичајног музеја 4, Пљевља, 2005, 77, 78; Исти, *Рашка област и политичко-дипломатске манипулације око тог простора*, Брезнички записи. 9–10, стр. 29, 31. Мишић Ф. Петровић, *Исламизација и арбанизација Срба у Старој Србији*, Брезнички записи 9–10, Пљевља 1998, 18.

¹² С. Јоановић, Новопазарски зборник 9, стр. 130.

Већ у то време Аустро–Угарска је рачунала на Албанце као на неку противтежу српским националним и државним интересима, настојећи да се не замера, док су турске власти очигледно протезирале албански елеменат на штету српског становништва, па чак и на штету оних који су били исламизирани. Међутим, Симон Јоановић о Албанцима има веома лоше мишљење. Он о томе пише следеће: „О Албанцима и албанским мешанцима (= поарбанашени Срби и муслимани) не може се ништа добро рећи: они су пљачкашки олош најгоре врсте и порта их протезира да би спречила продирање било каквог страног утицаја.“¹³ Даље наставља: „У вези са незадовољним елементима...емигрантима из Босне и Црне Горе, образују они (= Турци.) бедем против продора западноевропске културе чије би прелажење или разарање изискивало много труда. Стога би била груба грешка ако би се хтело штитити албански елеменат...ми бисмо само с тиме ишли на руку нашим противницима“.¹⁴ Јоановић је ово своје мишљење сигурно формирао након упознавања са стањем у Колашину, Горњем Полимљу и на Пештерској висоравни.

Комесар Јоановић је дао и тачну слику етничког и верског мозаика и неких особина становништва у целом бившем Новопазарском санџаку. За тему овог рада је посебно значајан опис становништва Пљеваљске казе. Он је целу казу поделио на пет целина: град Пљевља са околином, Поблаће, Буковица, Подгора и Бобово са Ограђеницом. Навешћемо онако како је он у мемоарима записао.

1. ПЉЕВЉА. Пола становништва је хришћанско, пола муслиманско. Околина је са изузетком шест општина, хришћанска. Народ је уопште мирољубив и вредан. Земљиште је слабо плодно због „висинског положаја“ и прилично распрострањених крашких терена.

2. ПОБЛАЋЕ. Однос муслимана према хришћанима је као 2:5. Тај крај обухвата слив реке Поблаћнице. Становништво је мирно и бави се сточарством и земљорадњом. Само у месту Катун наилази се на пљачкаше.

3. БУКОВИЦА. Њено становништво је компактно муслиманско измешано само са малобројним хришћанима. То становништво се мирно држало за време последњих устанака (Јоановић је сигурно мислио на Босанскохерцеговачки устанак 1876–1878. и Херцеговачки устанак 1882. године), али ипак се не може сматрати сигурним, односно поузданим, јер турским властима чине шпијунске услуге на босанској територији и бави се кријумчарењем.

4. ПОДГОРА. Протеже се између долине Њехотине и масива Љубишње. Подручје је насељено муслиманима. Становници су због сталне борбене

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

приправности против Црне Горе ратоборни и склони насиљу. Узели су живог учешћа у Херцеговачком устанку 1882. године и дали су склониште многим незадовољним емигрантима из Босне.¹⁵

5. БОБОВО И ОГРАЂЕНИЦА. То је територија на Тари и планини Љубишњи. Становништво је искључиво хришћанско које је у живим везама са Црном Гором сродном по „пореклу и расположењу“. То се становништво одликује храброшћу и енергијом. Тај је појас земљишта био до 1886. године скоро независан од турске управе и због тога знатно имућан. Планински пашњаци на планини Љубишњи пружају повољне услове за гајење стокe.¹⁶

У мемоарима стоји и констатација да индустријске производње нема у целом Пљеваљском санцаку ако се изузме неколико млинова, мала пивара у граду и добро развијена домаћа радиност (ћилими, сериаде, стазице, крпаре, сељачка одећа, рубље, алати од дрвета, итд. – С.С.).

Аграрна производња је ограничена на сточарство због обиља пашњака и надморске висине, а ратарство је заступљено у долини реке Ћехотине. Нема уређеног шумарства. иако су шуме највећим делом државна својина. Јоановић, даље, сматра да је стока на овом подручју здрава и да Монархија греша што онемогућава извоз од времена окупације Босне и Херцеговине. Он предлаже да се успостави „ветеринарско–полицијски надзор“ који би спроводио један војни ветеринар из команде окупационих трупа у Пљевљима. Забележио је да у ратарској производњи углавном доминирају дрвено рало и срп. Наводи да су „неки интелигентни велепоседници из Пљеваља 1900. године покушали да први пут употребе гвоздене плугове“. То је наишло не веома живо интересовање и „одзив“ код имућнијих земљорадника. Симон Јоановић види у томе интерес аустроугарске индустрије и трговине, па каже да би то могло њиховој индустрији обезбедити веће тржиште и за друге пољопривредне алатке, па и машине. Он у вези са аграром закључује да из ових крајева не треба само да се извлачи корист, већ и да се становништву пружи учешће у тој користи.¹⁷ То његово запажање је било веома прагматично.

У својим мемоарима Јоановић пише да су занатске и трговачке радње бројне. Он посебно истиче штављење и квалитет кожа и тврди да се најквалитетнија обућа у Новопазарском санцаку прави у граду Пљевљима.

Јоановић посебно апострофира успех пљеваљске трговине после изградње колског пута из Босне од Металке до Пљеваља у дужини од 40

¹⁵ Херцеговачки устанак је избио недуго после аустроугарске окупације Босне и Херцеговине. Повод устанку је било увођење војне обавезе за све становнике Босне и Херцеговине, чему су се посебно супротставили муслимани. У овом устанку осим муслимана учествовали су и православни Срби. Аустроугарска војска је овај устанак крваво угушила.

¹⁶ С. Јоановић, Новопазарски зборник 9, стр. 130, 131.

¹⁷ Исто, 136.

km. Тај пут је нешто касније продужен до Пријепоља. Он даље пише да је Пљеваљски санџак тим путем повезан са Сарајевом и средњом Европом, али истиче да је тај пут и за трговину Монархије изузетно важан, јер се сада успешније неутралише утицај Солуна у којем „доминирају Немци и Талијани са својим производима“. У тај контекст Јоановић ставља и значај изградње Новопазарске (Санџачке) железнице као „приоритет трговинско–политичких интереса Аустро–Угарске“.¹⁸

Занимљиви су и неки бројчани подаци које Јоановић наводи, али према казивањима пљеваљских трговаца, јер, како он пише, „званичне статистике није било“. Наводимо дословно те податке онако како их је он у мемоарима записао. „Укупан увоз Пљеваљског санџака износи годишње 70–90 вагона у укупној вредности 80–90.000 турских лира (око 1,000.000 круна–С. С.) од чега на увоз из Аустро–Угарске отпада вредност од округло 60.000 лира, а 30.000 лира на увоз из Солуна. Овде дакле, преовлађује увоз из Монархије и тек на границама Пљеваљског санџака, у Пријепољу, долази до израза утицај солунског тржишта. Остала подручја Новопазарског санџака, неједнаког капацитета, нарочито Сјеница, која према наводима трговаца годишње сама набавља из Солуна робе за округло 500.000 круна, леже већ у границама продајног подручја тог турског пристаништа (Солуна – С. С.)“.¹⁹

У Пљеваљски санџак највише су се увозили шећер, кафа, шпиритус, и то како он пише, из Трста и Сарајева. Затим се увозе пиринач, уље и сапун, али искључиво из Трста. Јоановић даље наводи да се после изградње парног млина у Новом Пазару, све мање увози брашно, изузев оних финих врста из мађарских млинова. Гвожђурија као потковице, ексери, косе, српови увозили су се из Вареша (Босна–С. С.) и Трста, док су се кључеви, окови за прозоре и врата, набављали из Солуна као немачка роба. Од текстилних производа највише су се увозиле памучне тканине и влакна која су се мешала са домаћим влакнима од кудеље. Предност код увоза се давала енглеским концима. Аустроугарске предioniце су, према Јоановићу, испоручивале шифоне и материјале за женске хаљине. Стаklarски производи, папир за цигарете као и шибице, испоручивале су аустроугарске фабрике. Исте фабрике испоручивале су боје и гвоздени лим. Папир за цигарете довозио се преко Солуна, а остали производи преко Трста и Сарајева. Из Русије се преко Солуна увозио петролеј или гас за осветљење. На крају овог прегледа трговине Пљеваља и делимично Пљеваљског санџака, Јоановић каже да је Пријепоље још увек окренуто солунском тржишту.

У црквеном погледу црквене општине припадале су Мостарској дијецези. С обзиром да је Босна и Херцеговина била под аустроугарском

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто, 138.

окупацијом, настали су многобројни проблеми у комуникацији херцеговачких митрополита и црквених општина у некадашњем Новопазарском санцаку, па тако и у Пљеваљском санцаку који је био основан 1880. године. Други црквени проблем су биле владике који су били Грци фанариоти.²⁰ Ти епископи, које је постављао Васељенски патријарх у нашим земљама, били су незаинтересовани за решавање просветних и културних питања као и националне еманципације српског православног народа у тадашњем Пљеваљском и Сјеничком санцаку који су највећим делом покривали територију бившег Новопазарског санцака.

У вези са тим проблемима, између осталог, Симон Јоановић је записао да су поп Ристо Шиљак и богати трговац Стево Бајић из Пљеваља упутили 1891. године писмо Васељенском патријарху у Цариграду којим су захтевали да призренски митрополит неодложно преузме православне парохије у казама Пљевља и Пријепоље. Овај захтев двојице угледних Пљевљака подржао је и пљеваљски мутесариф Сулејман Хаки-паша, јер је херцеговачки митрополит у Мостару био под веома јаким утицајем аустроугарских власти. Исте или сличне захтеве Васељенском патријарху тада су упутиле и црквене општине из Сјенице, Пријепоља и Нове Вароши.

Васељенски патријарх је 1894. године удовољио тим захтевима, па су православне парохије са простора Пљеваљског и Сјеничког санцака припојене Призренској митрополији, која је нешто касније названа Рашко–призренска митрополија. Према Јоановићевим мемоарима стање се још није било средило због „страначких распри унутар црквених општина“. Тако је у Пљевљима дошло до расцепа у црквеној православној општини „између умерене Шећерагићеве странке, пријатељски расположене према Аустро–Угарској и присталица утицајног и имућног Стеве Бајића који су повезани са радикалима у Србији“. Јоановић је забележио и то, да је коначно за призренског митрополита именован Србин Дионисије од кога су много зазирале и турске и аустроугарске власти. Тако су православни Срби успели уз подршку Србије и Русије да реше тај веома важан проблем на сву жалост Турске и Аустро–Угарске.

²⁰ Исто, 139.

Salih Selimović

PLJEVLJA IN MEMOIRS BY SIMON JOANOVIĆ

Summary

Austro-Hungarian civil commissary in Pljevlja Simon Joanović left copious memoir data about the region of former Sanjak Novi Pazar, although he himself did not title it.

Museum Ras in Novi Pazar published these memoirs under the title: *Sanjak Novi Pazar 1878–1900*, in five sequences in Novopazarski zbornik No 7, 8, 9, 10 and 11, without any intervention in the text. This Austro–Hungarian diplomat and agent left significant data on former Sanjak Novi Pazar, especially on Sanjak Pljevlja and on the same town of Pljevlja. He gave valuable information about the region, its population of the same origin and language, about production, trade, ecclesiastic questions, about attitude of local Turkish government, Christians and Moslems towards Austro–Hungarian occupation troops and the occupation of Bosnia and Herzegovina and Sanjak of Pljevlja, founded in 1880.

But a lot of his criticism, commentaries and conclusions about certain facts and data should be considered as being made from the point of view of Austro–Hungarian diplomat and of chief of secret service, with often covered and sometimes open political and economic interests of Austria–Hungary monarchy which had imperial ambitions towards our country for many centuries.